

УДК 016: 94 (477. 1–12)

Олександр Дуднік,

канд. іст. наук,
старш. наук. співробітник Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Аліна Колісниченко,

наук. співробітник Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПІВДНЯ І СХОДУ УКРАЇНИ

У статті представлено та проаналізовано різні типи бібліографічних покажчиків, які є суттєвими джерелами для нових досліджень з історії Півдня і Сходу України.

Особливу увагу надано аналізу тематичних, краєзнавчих, персональних і багатогалузевих покажчиків, що включають літературу, яка охоплює період з XVI ст. до наших днів. Висвітлено тематичні покажчики, в яких представлена література і джерела про українську національну революцію 1917–1920 рр., голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років, репресії, а також події Другої світової війни в південних і східних регіонах України. Аналізуються структура, види документів і змістове наповнення.

Ключові слова: бібліографічні покажчики, бібліографічні дослідження, покажчики літератури, регіон.

Російська агресія проти України спричинила чимало проблем та викликала немало запитань в українському суспільстві. Так, незважаючи на явно протиправні дії агресора, під впливом його багаторічної інформаційної війни проти України та наявності значної частини російськомовного населення в Україні виникла потреба у підтвердженні історичної приналежності до українських земель території південно-східного регіону держави.

Щоб дати однозначну відповідь на це запитання і сформуванню належну громадську думку в Україні активно працювали історики, політологи, краєзнавці. Як наслідок, упродовж 2014–2015 рр. з'явилася низка досліджень, в яких здійснена спроба не тільки виявити причини й зміст подій, що переживає нині південно-східний регіон країни, а й протиставити

російській інформаційній пропаганді наукове обґрунтування його історичної, а не лише правової приналежності до України.

Однією з таких праць стала колективна монографія співробітників Інституту історії України «*Схід і Південь України: час, простір, соціум*» [51]. Проте актуальність теми говорить про те, що написання нових досліджень з цієї тематики будуть продовжуватися і в наступні роки.

З огляду на це, мета статті – представити і проаналізувати бібліографічні покажчики, що можуть сприяти новим дослідженням з історії Півдня і Сходу України.

Актуальність теми зумовлена також наявністю лише поодиноких, здебільшого невеликих за обсягом праць, присвячених бібліографічним покажчикам як джерельній базі нових досліджень. Прикладом є статті В. Патоки [42], Н. Литвиненко [26] та монографії А. Непомняшого [37; 38] і Т. Назарчук [35].

Цей огляд не претендує на виключну повноту, а носить здебільшого інформаційно-ознайомчий та просвітницько-пропагандистський характер. До нього залучено видання, що переважно зберігаються у довідково-бібліографічному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Насамперед нагадаємо дослідникам про загальновідомий науково-допоміжний бібліографічний щорічник «*Історія України*», який з 1968 р. видається Національною історичною бібліотекою України (НІБУ) і містить чимало літератури, що висвітлює історію Півдня і Сходу України.

Цінними для історичних досліджень можуть бути багатогалузеві ретроспективні краєзнавчі бібліографічні покажчики часів Російської імперії: «*Библиографические материалы по истории Новороссии*» Л. М. де-Рибаса [2], «*Катеринославщина*» Д. Чернявського (Катеринослав, 1919 р.) [55] та «*Пам'ятні книжки Херсонської губернії*» О. В. Лянсберга (Херсон, 2004 р.) [41]. У першому відображено літературу й статистичні матеріали про населення різних національностей регіону, Кримську війну середини XIX ст., зміни земельної власності в Херсонській і Катеринославській губерніях та історично-статистичні нариси по Бахчисараю, Сімферополю та Феодосії тощо.

Документи бібліографічного покажчика «*Катеринославщина*» висвітлюють історію, природні особливості, склад і чисельність населення краю, інформацію про визначних діячів, освіту та промисловість Катеринославщини.

Посібник по Херсонській губернії *«Пам'ятні книжки Херсонської губернії»* включає офіційні універсальні довідники, які видавалися губернським статистичним комітетом з 1864 по 1914 рр. і містять відомості про склад, заняття, побут населення Херсонської губернії з середини XIX до початку XX ст., а також природу та економіку краю.

Цінним для дослідників є сучасний ретроспективний країнознавчий посібник-каталог Н. М. Балацької та О. І. Раздорського – *«Памятные книжки губерний и областей Российской империи (1836–1917): предварительный список»* (Санкт-Петербург, 1994 р., зведений каталог-репертуар, видання 2008 р.) [2], який включає чимало літератури про Бессарабську, Катеринославську, Таврійську і Херсонську губернії.

Існують також бібліографічні краєзнавчі дослідження, зокрема А. Непомняшого: *«История и этнография народов Крыма: библиография и архивы (конец XVIII – начало XX века)»* (Сімферополь, 2001 р.) [37] та *«Историчне кримознавство (кінець XVIII – початок XX століть)»* [38]. Перше містить описи книг, журнальних і газетних статей, пов'язаних з історично-етнографічним вивченням народів Криму, які видавалися з останньої чверті XVIII ст. до 20-х років XX ст. Друге знайомить читачів з джерельною базою та історіографією історичного кримознавства, бібліографічною спадщиною кримознавців Москви, Санкт-Петербурга, Одеси та Києва, а також – з кримознавчими історичними публікаціями періодичної преси Новоросійського краю.

До бібліографічних досліджень належить і праця Т. Назарчук *«Развиток библиографии кримоведства в СРСР (1921–1945 гг.)»* (Київ, 2011 р.) [35], в якій висвітлено діяльність наукових товариств і громадських об'єднань в історико-краєзнавчих та історико-етнографічних дослідженнях, зокрема татарознавчого напрямку, а також простежено долю кримознавчої бібліографічної спадщини з часу створення окремих посібників і до сьогодні.

3-поміж загальновідомих історико-краєзнавчих бібліографічних покажчиків – радянські посібники з історії міст і сіл областей України, зокрема Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Кримської, Херсонської [14] та інших, а також – краєзнавчі покажчики, підготовлені на честь річниць окремих міст регіону, зокрема 200-річчя Дніпропетровська [17], Кривого Рогу, Нікополя [40], Павлограда, Херсона і Миколаєва, 225-річчя Мелітополя [33] і Кам'янки-Дніпровської [16], 170-річчя м. Вільнянська [5]. Покажчик 2013 р. по м. Маріуполю одночасно присвячений і всьому Приазовському регіону [30].

Серед краєзнавчих покажчиків з історії становлення і розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць – праці Л. Маркової *«История географии: административно-территориальный устрій Днепропетровщины на початку XX століття»* (Дніпропетровськ, 2011) [31] та *«Перша десятирічка Дніпропетровщини»* (Дніпропетровськ, 2012) [32].

У першому виданні висвітлено процес трансформації адміністративно-територіального устрою Катеринославської губернії в Дніпропетровську область у 20–30-ті роки XX ст. Посібник включає урядові постанови, книжкові видання, статті з періодики, географічні карти Катеринославської губернії та її округів, а також – таблиці, додатки з фотографіями і біографіями керівників краю.

До покажчика *«Перша десятирічка Дніпропетровщини»* увійшли книги та публікації з періодичних видань, які розкривають історію області у перші десять років її існування – 1932–1941 роки.

Аналогічним є ретроспективний краєзнавчий покажчик літератури *«Запорізька область: динаміка розвитку (1939–2009 рр.)»* (Запоріжжя, 2009 р.) [13]. Він містить літературу про соціально-економічні й суспільно-політичні перетворення в області в зазначений період.

Цінними є метабібліографічні покажчики *«Краєзнавчі бібліографічні посібники України»*, зокрема за 1996–2000 і 2001–2005 роки [23]. У них зібрано краєзнавчі бібліографічні і методико-бібліографічні посібники, видані обласними бібліотеками України.

Доцільно буде скористатися й навчальним посібником для студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ) *«Краєзнавча бібліографія Донбасу»* (Луганськ, 2010 р.) [25]. Покажчик складається з трьох розділів, в яких описано зародження та розвиток краєзнавчої бібліографії Донбасу за 1850–2010 рр. Окрему частину посібника становить *«Бібліографія краєзнавчої бібліографії Донбасу»*, в якій зібрано чимало тематичних бібліографічних покажчиків регіону, зокрема про козацтво Донецького краю, революційні рухи, краєзнавство, освіту, соціально-економічний, культурний розвиток тощо.

Чимало історичних досліджень місцевого значення можна виявити у краєзнавчих бібліографічних покажчиках літератури по областях: *«Література про Дніпропетровську область»*, (Дніпропетровськ, 2002) [26], що включає літературу різних напрямів, опубліковану протягом 1959–1996 рр., та *«Література про Херсонську область»* [27], що видається з кінця 1950-х років. Окремі розділи покажчиків присвячені історії,

археології, етнографії, населенню, зокрема видатним діячам і уродженцям областей.

2005 р. започатковано видання серії щорічних покажчиків «*Книги Донеччини*» [19]. Найбільший розділ посібника – «Суспільні та гуманітарні науки» включає: історію, археологію, етнографію економіку, політологію, юридичні науки, соціологію, демографію тощо.

2008 р. побачив світ бібліографічний покажчик «*Луганщина на сторінках рідкісних та цінних видань Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки (ЛЮУНБ) ім. О. М. Горького другої половини XIX ст. – першої половини XX ст.*» [29]. У посібнику зібрано літературу з історії, етнографії, культури, соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку краю, починаючи від часів його заселення до 1950 р.

Варто звернути увагу й на видавничий бібліографічний покажчик літератури «*Історія Півдня України в книгах*» (Одеса, 2004 р.) [15]. Він містить описи літератури з усіх галузей знання і сфер діяльності людини, що присвячені південному регіону України й видавалися упродовж 1945–1990 рр.

Окрему групу становлять персональні або біобібліографічні краєзнавчі посібники, присвячені діячам регіону різних історичних періодів. Це зокрема дослідження І. Кочергіна «*Катеринославська губерньська земська управа в особах*» (Дніпропетровськ, 2010 р.) [22], що містить літературу й коротку біографічну довідку по кожному з десяти голів Катеринославської губерньської земської управи упродовж 1866–1917 рр.

Інший покажчик – «*Керманічі Донецького краю*» (Донецьк, 2007 р.) [18], присвячений 75-річчю виникнення Донецької області. Він містить інформацію про керівників Донецької області від часу її утворення. Матеріали у ньому згруповано за персоналіями в хронологічному порядку. Інформація розміщена так: коротка біографічна довідка, фотографія, список архівних документів, публікації персони, література про життя та діяльність.

Низка біобібліографічних краєзнавчих покажчиків, що з'явилася у період незалежності України, присвячена дослідникам-краєзнавцям, зокрема Катеринославщини – О. М. Полю [46], Донеччини – П. І. Мазуру [47], м. Маріуполя – М. Г. Руденку [50] і Л. Д. Яруцькому [56], Гуляйпільського краю Запорізької області – І. Кушніренку і В. Жилінському [28].

Особливу увагу варто звернути на біобібліографічний краєзнавчий посібник «*Дослідники історії Південної України*» (Київ, 2013 р.) [11], який

включає великий масив історичної літератури про цей регіон, опублікованої здебільшого у період незалежності, та інформацію про її авторів.

У покажчику представлено вчених переважно пострадянської доби, щоправда, відсутня інформація про відомих вчених – Я. Р. Дашкевич і В. М. Кабузан.

Покажчик надає короткі біографічні дані про кожного вченого та його дослідження.

Окрему групу становлять тематичні країнознавчі покажчики, що стосуються таких історичних подій, як революційно-визвольні змагання українського народу 1907–1921 рр., політичні репресії, голодомори, політика «коренізації», Друга світова війна тощо. Ґрунтовним є покажчик «*Українська революція і державність (1917–1920 рр.)*» (Київ, 2001 р.) [54]. У шести його розділах є праці, пов'язані з подіями на Півдні і Сході України, зокрема В. Ф. Верстюка «*Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918–1921)*», В. Волковинського про Нестора Махно, В. Дубровського про історичні взаємовідносини України і Криму.

У багатотомному зарубіжному покажчику українських учених-емігрантів Олега і Олександра Підгайних «*The Ukrainian Republic in the Great East-European revolution*» (м. Торонто, 1971 р., Канада) [57] дослідження і джерела поділено на три групи: українські, західні (латинські) та російські. До останньої групи віднесено також праці неросійських авторів, видані кирилицею.

У покажчику чимало праць, що стосуються південно-східного регіону України, зокрема «Селянський рух на Півдні України напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції» В. М. Немченко (Вип. 2. Праці Одес. ун-ту (1957 р.), «Гуляйпільський батько» К. Поліщука (Коломия, 1925–1926), «В степах України» (Хроніка наших днів), ч. 1. «Визвольні змагання 1918–1922 рр.» Я. Хомичіва (Буенос-Айрес, 1958) та інші.

З-поміж тематичних покажчиків, присвячених питанням політичних репресій в радянській Україні, виокремимо «*Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні*» (Київ, 1992 р.) [49]. Посібник містить статті з періодичної преси і наукові дослідження, опубліковані в журналах: «Вітчизна», «Під прапором комунізму», «Новая и новейшая история», «Вопросы истории КПСС», «Эхо планеты», «Военно-исторический журнал», «Український історичний журнал» та збірниках наукових праць.

Цінними є відомості про статті з періодичної преси часів проведення репресій, зокрема опубліковані в одеській газеті «Чорноморська комуна» за 1937–1938 рр.

Протягом 2007–2008 рр. вийшло ще три покажчика з відповідної тематики, які містять праці про Південь і Схід України.

Так, до покажчика «*Репресії в Україні (1917–1990 рр.)*» (Київ, 2007) [48] включено дослідження: М. М. Шитюка «*Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ ст.*», «*Одеський мартиролог*» в 3 томах, «*Політичні репресії в Криму (1920–1940 роки)*».

Посібник містить окремі видання, публікації з часописів та наукових збірників, що вийшли на території України у роки незалежності. За межами покажчика залишилися: газетні публікації й художні твори, література 1920–1992 років видання, опублікована у покажчику «*Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні*» 1992 р., а також – у підручниках і наукових посібниках, рекомендованих Міністерством освіти України.

Проте у другому бібліографічному покажчику з цієї ж тематики «*Політичні репресії в Україні (1917–1980 роки)*» (Київ, 2007 р.) [44] включено наукові праці, що виходили в радянський час, зокрема під час «перебудови» в СРСР, а також в еміграції. Але більшість досліджень належать до періоду незалежності України. Це переважно наукові статті зі збірників наукових праць, матеріалів конференцій і періодичних видань. Обмежено подано – документи, спогади і свідчення очевидців, монографії, автореферати, дисертації, довідкові видання. Включено навіть художні твори як, наприклад, роман В. Кресса «*Закамерон ХХ века*». Крім досліджень, що безпосередньо розкривають питання репресій, покажчик містить чимало матеріалу, що є дотичним до цієї теми і стосується не лише України, а всієї території колишнього СРСР. Чимало праць присвячено злочинам Другої світової війни, процесу реабілітації і реабілітованим, окремим особистостям: командирам радянської армії, чекістам, конструкторам, інтелігенції, зокрема письменникам, лікарям, етнографам, а також окремим організаціям, наприклад ОУН. З-поміж них є праці, що пов'язані з відповідними подіями, регіонами, особистостями і національними меншинами Південного Сходу України. Наприклад: Катаєва В. «*Уже написан Вертер*» – про терор в Одесі 1920 р.; В. В. Ченцова і І. М. Слінова «*За відсутністю складу злочину...»: до історії політичних репресій 20-х – 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті*», Г. Сахаровой «*Мариупольские репрессии*».

2008 р. вийшов другий випуск бібліографічного посібника «*Політичні репресії радянської доби*» [45], де зібрано документи і літературу українською та російською мовами за період – з серпня 1991 р. по 2006 р. Вони висвітлюють найбільші репресивні акції комуністичного режиму як на теренах України, так і за кордоном. У посібнику представлено й праці про південно-східний регіон: «*Важкий шлях до правди: наукове осмислення репресивної політики радянського тоталітаризму на Дніпропетровщині*», «*Важкий час правди: розповіді про репресії на Запоріжжі*» І. Я. Науменко, «*Трагічні роки на Миколаївщині (1928–1932)*» Р. Нестерова та інші.

Тематичний покажчик «*Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.)*» [43] включає документи комуністичної партії і радянських органів влади та літературу, що характеризує таку політику на Донбасі, Дніпропетровщині, Запоріжжі, в Криму. Прикладом є праці М. Чабан про згорання українізації на Придніпров'ї і Дніпропетровщині в 1930-х роках.

Низка тематичних покажчиків присвячена голодоморам в Україні. Найгрунтовніший з них – «*Голодомор в Україні 1932–1933 рр.*» (Одеса, 2001, 2008, 2014 рр.) [6]. У кожному з трьох видань посібника в окремому розділі описано як наукові матеріали і джерела (офіційні документи, архівні матеріали, спогади і свідчення очевидців) загального характеру, так і джерела та дослідження, що стосуються окремих областей: Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської та Автономної республіки Крим (АРК). Аналогічно розміщено матеріали про вшанування пам'яті жертв голодомору.

2004 і 2006 рр. в Ужгороді вийшло два видання бібліографічного покажчика «*Голодомор 1932–1933 рр. в Україні (до 70-річчя)*». Його особливістю є розділи під назвою «Спогади очевидців». Як і попередній, цей посібник включає твори мистецтва у сфері живопису, кіно, художньої літератури, музики та скульптури, присвячені проблемі голодомору.

2005 р. з'явився покажчик про всі три голодомори в Україні – матеріали до бібліографії документальних публікацій під назвою «*Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947*» [7]. Перший розділ посібника відображає публікації про всі три голодомори, а наступні – літературу, що стосується окремо голодоморів 20-х, 30-х і 40-х рр. ХХ ст. Вони також включають як загальну літературу з цієї проблематики, так і регіональну, тобто про голодомори в областях, зокрема Півдня і Сходу України.

Існують також тематичні краєзнавчі покажчики про голодомор в Дніпропетровській [39], Донецькій [10] та Херсонській [36] областях.

Окремі тематичні краєзнавчі покажчики присвячені козацькому періоду в історії України. З-поміж них *«Козацтво донецького краю»* (Донецьк, 1995) [20] та *«Козацька слава Миколаївщини»* (Миколаїв, 2010 р.) [21]. У першому українською й російською мовами відображено виключно наукові праці (монографії, збірники тез, доповіді і повідомлення, публікації в періодичній пресі) про історію, культуру, духовні витоки козацтва Донецького краю, а також – запорізького, слобідського та донського.

В основу другого покажчика покладено друковані видання про історію та відродження козацтва на Миколаївщині. Література його розділів висвітлює витоки козацтва на Миколаївщині; морські походи запорожців; пам'ятки, пов'язані з історією козащини в межах області; культуру, побут і сучасне становище місцевих козаків.

У новітній період історії України продовжено випуски бібліографічних покажчиків, присвячених подіям Другої світової війни на українських землях. Це насамперед: *«Україна у Великій Вітчизняній війні»* (Київ, 1997 р.) [53] та *«Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.)»* (Київ, 2012 р.) [52].

До першого покажчика включено бібліографічні відомості про книги, видані в Україні протягом 1994–1996 років. Це загальні праці про участь України у Другій світовій війні, спогади ветеранів війни, Книги Пам'яті України 1941–1945 рр. (по областях), в яких вшановано пам'ять загиблих на фронтах, а також документально-публіцистичні та художні твори.

У другому покажчику подана кількість населених пунктів Дніпропетровської і Запорізької областей, а також АРК, що були повністю знищені німецько-фашистськими загарбниками. Вказано фактографічні відомості – дати заснування і знищення сіл, кількість загиблих жителів і зруйнованих будинків або дворів, а також – виконавців злочинів. Крім того, подано літературу, в якій згадуються знищені населені пункти.

Низка покажчиків з тематики Другої світової війни безпосередньо присвячена територіям Південно Сходу України. Так, 2003 р. на честь 60-ї річниці визволення Дніпропетровської області від німецьких військ вийшов бібліографічний посібник *«Визволення Дніпропетровщини»* [4]. Матеріали в ньому розташовані в хронологічній послідовності визволення міст і сіл області.

2005 р. з цієї ж тематики опубліковано покажчик: *«Дніпропетровщина у полум'ї війни 1941–1945 рр.»* [8]. Крім загальних наукових та науково-популярних праць з історії Великої Вітчизняної війни й архівних матеріалів, видання містить відомості про книги радянських, українських і місцевих видавництв, статті зі збірників і періодичних видань (1945–2004 рр.), історично-краєзнавчі нариси, а також фотоальбоми, карти, публікації, довідкові матеріали. Останні представлені вибірково.

До цієї ж групи належить покажчик *«Донбас нескорений»* (Донецьк, 1983, 1993 р.) [9], присвячений відповідно 50-ти і 60-річчю визволення Донеччини від німецьких військ. У другому виданні посібника зібрана література за період 1983–1993 рр.

2002 р. і 2012 р. з'явилися два бібліографічні довідники *«Життя переможе»* і *«Молода гвардія»* [34], присвячені відповідно 60-й і 70-й річницям виникнення підпільної молодіжної організації – «Молода гвардія», що діяла в роки Другої світової війни на Донбасі в м. Краснодар. У них зібрана література про діяльність цієї організації і її учасників за останні 60–70 років.

2014 р. опубліковано покажчик, присвячений визволенню м. Миколаєва від німецьких військ [3]. Він включає архівні документи, книги й статті місцевих авторів з періодичних видань, переважно останніх років видання.

Отже, існує щонайменше понад чотири десятки бібліографічних покажчиків різних видів, що можуть слугувати важливим джерелом для нових досліджень з історії Півдня і Сходу України. Найпоширенішими з них є краєзнавчі і країнознавчі посібники. Так, для вивчення історії Півдня і Сходу України часів російської імперії існує кілька багатоголосних краєзнавчих посібників, з яких можна одержати інформацію про історію розвитку і становище губерній на українських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття.

Чимало є історично-краєзнавчих бібліографічних покажчиків, присвячених історії міст і сіл України, річницям найбільших і найвідоміших міст південно-східного регіону держави. Водночас посібників, що висвітлюють історію становлення, а також соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку окремих областей, виявлено всього декілька.

Історичну літературу різних напрямів дослідження, починаючи з радянських часів і закінчуючи періодом незалежності України, містять краєзнавчі покажчики літератури по Дніпропетровській, Луганській, Херсонській та Донецькій областях.

Менш значимим, як історичне джерело, є видавничий покажчик літератури «Історія Півдня України в книгах».

Окрему й нечисленну групу становлять персональні посібники. Так, існує по одному покажчику, що присвячені керівникам губернських і сучасних обласних органів управління. Значно більше посібників про дослідників-краєзнавців регіону.

Ґрунтовним історичним джерелом серед персональних покажчиків є посібник «Дослідники історії Південної України». Щоправда, він не охоплює всіх учених і їх праці.

Велику групу складають країнознавчі покажчики, присвячені окремим найбільш актуальним питанням і періодам в історії України, зокрема Півдня і Сходу. З-поміж них – поодинокі посібники, присвячені подіям Української революції і становлення української державності (1917–1920 рр.), радянській політиці «коренізації» та її складнику – «українізації». Значно більше є посібників, що містять джерела і літературу про політичні репресії і голодомори радянської доби, а також – участь України у Другій світовій війні.

Тематичні краєзнавчі посібники, яких небагато, присвячені здебільшого козацтву, голодоморам і подіям Другої світової війни в окремих краях або областях регіону.

До важливих бібліографічних джерел відносимо й бібліографічні дослідження А. Непомнячого і Т. Назарчук з історії, етнографії та історичного краєзнавства Криму, які в цілому охоплюють період з кінця XVIII і до середини XX століття.

Отже, представленні бібліографічні покажчики не тільки сприятимуть появі нових праць з історії і краєзнавства південно-східних земель України, а й допоможуть бібліографам у підготовці нових бібліографічних посібників і досліджень по регіонах.

Список використаних джерел

1. Балацкая Н. М. Памятные книжки губерний и областей Российской империи (1833–1917) : свод. кат.-репертуар / Н. М. Балацкая, А. И. Раздорский ; Рос. нац. б-ка. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2008. – 647 с.

2. Библиографические материалы по истории Новороссии : указ. статей, заметок и разных материалов, помещенных в «Календарях» и «Новороссийском календаре», «Памятной книжке» и «Адрес календаре Одесского градоначальства», а также в «Труде Одесского статистического Комитета» с 1832–1914 год / сост. : Л. М. де-Рибас. – Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1914. – 25 с. – (Записки Одесского общества истории и древностей ; т. 32).

3. Весна визволення [Електронний ресурс] : дов.-бібліогр. посіб. / Централіз. б-течна система для дорослих м. Миколаєва, Центр. б-ка ім. М. Л. Кропивницького / уклад. : О. В. Сергеева [та ін]. – Електрон. дані. – Миколаїв, 2014. – 56 с. – (До 70-річчя визволення Миколаєва від німецько-фашистських загарбників). <http://www.niklib.com/resource/indicators/osvnik2014.pdf>. – Назва з екрана.

4. Визволення Дніпропетровщини : бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. : І. Голуб. – Дніпропетровськ, 2003. – 49 с. – (До 60-річчя звільнення області від фашистських загарбників).

5. Вільнянськ : до 170-річчя від дня заснування міста (1840–2010) : бібліогр. покажч. / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького, Запоріж. обл. рада / уклад. : І. Шершньова ; ред. : І. Степаненко. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 107 с. – (Міста і села Запорізької області ; вип. 3).

6. Голодомор в Україні, 1932–1933 рр. : бібліогр. покажч. : [в 3 вип.] / НАН України, Ін-т історії України, Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького / упоряд. : Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун ; редкол. : С. В. Кульчицький (наук. ред.), О. Ф. Ботушанська (відп. ред.), В. Мотика ; ред. : І. С. Шелестович [та ін.]. – Одеса, 2001–2014. – Вип. 1. – Одеса ; Львів : Вид-во М. П. Коць, 2001. – 656 с. ; Вип. 2. – Одеса : Студія «Негоціант», 2008. – 576 с. ; Вип. 3 [Електронний ресурс]. – Одеса, 2014. – 685 с. – Режим доступу : <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php2014>. – 685 с.

7. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 : матеріали до бібліографії документальних публікацій / упор. : Л. П. Одинока, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський ; Держ. ком. архівів України, Укр. наук.-досл. ін-т архівн. справи та документознавства ; за сприяння Фонду Катедри Українознавства (США). – Київ, 2005. – 55 с.

8. «Дніпропетровщина у полум'ї війни 1941–1945 рр.» [Електронний ресурс] : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка / упоряд. : І. Голуб [та ін]. – Електрон. дані. – Дніпропетровськ, 2005. – 651 с. – Режим доступу : <http://www.libr.dp.ua/publications/bibliograf.htm>. – Назва з екрана.

9. Донбас нескорений : бібліогр. покажч. Вип. 2 / Донец. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської / складач : Л. І. Ісадченко / ред. : Ю. О. Лебедева. – Донецьк, 1993. – 22 с.

10. Донецчина : голодомор 1932–1933 рр. : бібліогр. покажч. / Донец. упр. культури облдержадмін., Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської ; Донец. від. Наук. Т-ва ім. Шевченка / уклад. : О. В. Кучерява / наук. ред. : О. В. Башун. – Донецьк, 2002. – 12 с.

11. Дослідники історії Південної України : біобібліогр. довід. / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Бердян. держ. пед. ун-т, НДІ іст. урбаністики. – Київ, 2013. – Т. 1 / [упоряд. Ігор Лиман]. – 2013. – 381, [12] с.

12. Заморіна Т. Бібліографія бібліографії – важливе джерело інформації про

бібліографічні джерела України // Вісник книжкової палати. – 2008. – № 2. – С. 11–12.

13. Запорізька область : динаміка розвитку (1939–2009) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Запоріз. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького / уклад. : Г. Нагорна. – Запоріжжя : Дике поле, 2009. – 231 с.

14. Из истории городов и сел Луганской области : (рек. указ. лит.) / Луганск. обл. б-ка ; сост. : А. Е. Скрипник [та ін.]. – Луганск, 1964. – 71 л. ; История городов и сел Донецкой области : (библиогр. указ. лит.) / Донец. обл. б-ка ; сост. : Л. Мельникова. – Донецк, 1964. – 249 с. ; История городов и сел Крымской области : [в 2 ч.] : (библиогр. указ. лит.) / Крым. обл. б-ка им. И. Я. Франко ; сост. : Л. А. Ермоленко [та ін.]. – Симферополь, 1964. – 2 ч. ; Історія міст і сіл Дніпропетровської області : бібліогр. покажч. / уклад. : С. Г. Карнаух [та ін.]. – Дніпропетровськ, 1983. – 474 с. ; Історія міст і сіл Херсонської області : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Херсон. обл. б-ка / складання О. І. Катуськіної. – Херсон, 1982. – 176 с. ; Історія населених пунктів Запорізької області : бібліогр. покажч. / Запоріз. обл. б-ка ім. О. М. Горького, Запоріз. обл. держ. архів ; уклад. : С. Я. Вільчек [та ін.]. – Запоріжжя : [Б. в.], 1964. – 39 с.

15. Історія Півдня України в книгах : бібліогр. покажч. літ. всеукр. держ. вид. «Маяк» 1945–1990 рр. / вступ. ст. Д. Буханенко. – Одеса : Маяк, 2004. – 352 с.

16. Кам'янка-Дніпровська : до 255-річчя від дня заснування міста : бібліогр. покажч. / Комунал. закл. «Запоріз. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького» Запоріз. обл. ради. – Запоріжжя : ТанDEM, 2011. – 76 с.

17. Карнаух С. Г. Дніпропетровську – 200 років : бібліогр. покажч. літ. / С. Г. Карнаух, В. І. Лінська, Н. П. Нікуліна ; Дніпропетр. обл. наук. б-ка. – Дніпропетровськ, 1976. – 68 с.

18. Керманичі Донецького краю : біобібліогр. покажч. : до 75-річчя від часу утворення Донец. обл. / Упр. культури і туризму Донец. облдержадмін., Держ. архів Донец. обл., Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської ; уклад. : Т. М. Дрьомова, Т. А. Максимчук, Л. П. Шулікіна, О. В. Запорожець. – Донецьк : Кальміус, 2007. – 144 с.

19. Книги Донеччини – 2005 : бібліогр. покажч. надходжень за 2005 р. / ред. : В. Ф. Горячева, О. В. Рязанцева ; Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської. – Донецьк, 2006. – 103 с.

20. Козацтво донецького краю : бібліогр. покажч. / Донец. держ. обл. універс. наук. б-ка і. Н. К. Крупської / уклад. : Т. М. Дрьомова [та ін.] ; автор. вступ. ст. і наук. ред. В. О. Пірко ; бібліогр. ред. : Ю. О. Лебедева ; відповід. за вип. Л. О. Новакова. – Донецьк, 1995. – 50 с.

21. Козацька слава Миколаївщини [Електронний ресурс] : бібліогр. покажч. / Централіз. Бібліотеч. система для дорослих м. Миколаєва, Центр. б-ка ім. М. Л. Кропивницького / уклад. : О. В. Сергеева. – Миколаїв, 2010. – 16 с. – Електрон. дані. – Режим доступу : <http://www.niklib.com/resource/indicators/cossacks.pdf>. – Назва з екрана.

22. Кочергін І. О. Катеринославська губерньська земська управа в особах : біобібліогр. вид. / І. О. Кочергін ; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка / упоряд. : І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2010. – 132 с. – (Серія «Достойники Придніпров'я»).

23. Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України» 1996–2000 : бібліогр. покажч. / Держ. іст. б-ка України ; підгот. О. В. Михайлова за участю З. Х. Мусіної ; ред. : В. П. Кисельова. – Київ, 2002. – 118 с. ; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України, 2001–2005 : бібліогр. покажч. / підгот. О. В. Михайлова ; ред. : В. П. Кисельова, Т. С. Кудласевич ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 2007. – 103 с.

24. Литвиненко Н. К. Довідкові та бібліографічні джерела про Донбас кінця XIX – початку XX століття // Вісник книжкової палати. – 2009. – № 3. – С. 16–19 ; Литвиненко Н. К. Основні напрями розвитку краєзнавчої бібліографії Донбасу в 30–60-х роках XX століття // Вісник книжкової палати. – 2010. – № 1. – С. 19–21.

25. Литвиненко Н. К. Краєзнавча бібліографія Донбасу : навч. посіб. / Н. К. Литвиненко ; Луган. держ. ін-т культури і мистецтва. – Луганськ : вид-во ЛДІКМ, 2010. – 144 с.

26. Література про Дніпропетровську область : бібліогр. покажч. за [1959–1996] : щорічник / Дніпропетр. держ. обл. наук. б-ка, від. краєзнав. літ. та бібліографії. – Дніпропетровськ, 1960–2002.

27. Література про Херсонську область за 1991 р. : бібліограф. покажч. / Упр. культури Херсон. держ. адмін., Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького / уклад. : Г. П. Мокрицька. – Херсон. – 1993. – 98 с.

28. Літописці Гуляйпольського краю : І. Кушніренко, В. Жилінський : біобібліогр. покажч. / КЗ «ЗОУНБ» ім. О. М. Горького ЗОР / уклад. : Г. Нагорна ; відп. за вип. І. Степаненко. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2012. – 64 с.

29. Луганщина на сторінках рідкісних та цінних видань ЛОУНБ ім. О. М. Горького другої половини 19 ст. – першої половини 20 ст. : бібліогр. покажч. / Луган. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Горького, сектор рідкіс. та цін. видань / уклад. : Н. К. Воронцова / ред. : Р. І. Довгаль. – Луганськ : [Б. в.], 2008. – 34 с.

30. Мариуполь и Приазовье [Электронный ресурс] : библиогр. указ. : в 3 ч. / М-во образования и науки, Мариупол. гос. ун-т / сост. А. В. Гельвих. – Электрон. дан. – Мариуполь, 2013. Ч. 1 : Алфавитный аннотированный перечень изданий. – 32 с. – (Серия «Фонд редких и ценных книг. Библиографические указатели» ; вып. 1). – Режим доступу : frck_vip.1_ch.1_2013.pdf. – Назва з екрана.

31. Маркова Л. Історія географії : адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку XX століття : [Електронний ресурс] : бібліографіч. вид. / упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2011. – 64 с. – Електрон. дані. – Режим доступу : <https://www.lib.dp.ua/projects/2008/2011/MarkovaADM.do>. – Назва з екрана.

32. Маркова Л. Перша десятирічка Дніпропетровщини [1932–1941 рр.] : до

80-річчя створення Дніпропетр. обл. : бібліогр. вид. / Л. Маркова ; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'ян. Кирила і Мефодія, Дніпропетр. нац. іст. музей ім. Дмитра Яворницького / упоряд. : І. Голуб. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка, 2012. – 44 с. : іл.

33. Медове місто : до 225-річчя м. Мелітополя : бібліогр. покажч. / Обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького / уклад. : Г. Нагорна [та ін.] ; ред. : І. Степаненко. – Запоріжжя : АА Тандем, 2009. – 160 с. – (Міста і села Запорізької області ; вип. 2).

34. Молода гвардія : до відзначення 70-річчя з дня створення підпільної молодіжної організації [Електронний ресурс] : бібліогр. покажч. / уклад. : Н. М. Чала [та ін.] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищий навч. заклад «Запоріж. нац. ун-т». – Електрон. дані. – Запоріжжя, 2012. – 13 с. – Режим доступу : http://library.znu.edu.ua/bibliofraf/ukaz__molod_gvard_.pdf. – Назва з екрана.

35. Назарчук Т. Б. Розвиток бібліографії кримознавства в СРСР (1921–1945 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / Назарчук Т. Б. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) ; [вик. у Таврійс. нац. ун-ті ім. В. І. Вернадського ; наук. кер. А. А. Непомнящий]. – Київ, 2011. – 20 с.

36. Неоголошена війна проти свого народу : 75 років пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр. на Херсонщині : наук.-допом. бібліогр. покажч. / упр. культури і туризму Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара / уклад. : Г. П. Мокрицька ; відп. ред. : Л. І. Зелена. – Херсон, 2008. – 54 с.

37. *Непомнящий А. А.* [38. *Непомнящий А. А.* Історичне кримознавство \(кінець XVIII – початок XX століть\) : бібліогр. дослідж. / А. А. Непомнящий. – Симферополь : «Бізнес-Інформ», 2003. – 451 с. ; *Назарчук Т.* Розвиток галузевої бібліографії в Кримській АСРР \(1921–1941\) // Вісник книжкової палати. – 2010. – № 2. – С. 16–19.](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=TERMS=0&S21STR=История и этнография народов Крыма: библиография и архивы (конец XVIII – начало XX века) / А. А. Непомнящий / ред. : Л. А. Дубровина ; вступ. ст. В. Ф. Шарапа ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, Фонд підтримки б-тек Автономной Республики Крым. – Симферополь : Доля, 2001. – 814 с.</p>
</div>
<div data-bbox=)

39. Нестихаючий біль України. Пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років на Дніпропетровщині : бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка, краєзнав. від. ; упоряд. : І. Голуб. – Дніпропетровськ, 2008. – 96 с. ; «Серп і молот – зате голод» : пам'яті жертв голодоморів : бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. : І. Голуб. – Дніпропетровськ, 2003. – 24 с.

40. Нікополь – 200 років : бібліогр. покажч. літ. / Від. культури Нікополь. міськради нар. депутатів, Нікополь. центр. б-ка ім. С. М. Євдокімова / ред. : П. Богуш. – Нікополь, 1980. – 31 с.

41. Пам'ятні книжки Херсонської губернії : бібліогр. огляд і покажч. змісту /

авт.-уклад. : О. В. Лянсберг / відп. ред. : Л. І. Зелена ; Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара. – Херсон, 2004. – 41 с.

42. *Патока В.* Репресивна машина тоталітаризму в Україні мовою бібліографії // Вісн. книжк. палати. – 2008. – № 5. – С. 17–18.

43. Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАН України, Ін-т історії України НАН України ; упоряд. та авт. вступ. ст. П. Бондарчук [та ін.] / відп. ред. : В. Даниленко. – Київ, 2003. – 219 с.

44. Політичні репресії в Україні (1917–1980 рр.) : бібліогр. покажч. / НАН України, Голов. редкол. наук.-докум. серії книг «Реабілітовані історією» / упоряд. : С. Калитко, О. Рубльов [та ін.] ; авт. вступ. ст. : С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов. – Київ ; Житомир : Полісся, 2007. – 456 с.

45. Політичні репресії радянської доби : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури і туризму України, Держ. іст б-ка України ; упоряд. : Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна. – Київ : Арістей, 2008. – 683 с.

46. Почесний громадянин краю : (до 170-річчя від дня народження Олександра Поля) : рек. бібліогр. покажч. / упоряд. : І. Голуб [та ін.]. – Дніпропетровськ : ДЮНБ, 2002. – 64 с. – (Дослідники рідного краю).

47. Просвітянин, краєзнавець, педагог : до 80-річчя від дня народж. П. І. Мазура : біобібліогр. покажч. / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської / уклад. : Т. М. Дрьомова / авт. вступ. ст. В. І. Романько. – Донецьк : Сх. вид. дім, 2008. – 80 с.

48. Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України / авт.-упоряд. : Є. К. Бабич, В. В. Патока / наук. ред. : С. І. Білокінь [та ін.]. – Київ : Смолоскип, 2007. – 519 с.

49. Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАН України, Ін-т історії України, Держ. істор. б-ка України, Всеукр. спілка краєзнавців України ; наук. консульт. П. Т. Тронько. – Київ., 1992. – 186 с.

50. Руденко Микола Григорович (1924–2007) : пам'яті краєзнавця, журналіста, публіциста : біобібліогр. покажч. / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської / уклад. : О. В. Кучерява ; авт. вступ. ст. П. І. Мазур. – Донецьк : Схід. вид. дім, 2009. – 55 с.

51. Схід і Південь України : час, простір, соціум. У 2 т. – Том 1 : Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій ; ред. кол. : Г. В. Боряк, Я. В. Верменич [та ін.] ; авт. кол. : Л. Буряк, Я. Верменич (кер. авт. кол.), Т. Винарчук [та ін.] ; НАН України. Ін-т іст. України. – Київ : Ін-т іст. України, 2014. – 378 с. – (Студії з регіональної історії).

52. Україна під нацистською окупацією : спалені села (1941–1944 рр.) : анатов. покажч. / за ред. В. Ф. Солдатенка ; автори-упорядники : С. В. Бутко, Л. С. Герасименко, А. М. Киридон [та ін.]. – Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. – 362 с.

53. Україна у Великій Вітчизняній війні : бібліогр. покажч. видань, присвяч.

50-річчю Перемоги / Книжк. палата України ; уклад. : Л. А. Кириченко, В. М. Репік. – Київ, 1997. – 51 с.

54. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко (голова) [та ін.] / уклад. : А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва [та ін.] / наук. ред. : В. Ю. Омельчук. – Київ, 2001. – 816 с.

55. *Чернявський Д.* Катеринославщина : покажч. літ. матеріалу до вивч. місц. краю / Д. Чернявський. – Катеринослав : [б. в.], 1919. Вип. 1 : (Історія. Природа. Населення. Промисловість. Освіта. Діячі). – 50 с.

56. Яруцький Лев Давидович (1931–2002) : (до 80-річчя від дня народження мариупольського краєзнавця) : біобібліогр. покажч. / Донец. облдержадмін., упр. культури і туризму, Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської / уклад. : О. В. Кучерява / авт. вступ. ст. : Р. П. Божко. – Донецьк : Схід. вид. дім, 2011. – 91 с.

57. *Pidhainy O. S., Pidhainy O. I.* The Ukrainian Republic in the Great East-European revolution : a Bibliography / O. S. Pidhainy, O. I. Pidhainy ; preface by M. Mladenovic. Vol. V–VII. – Toronto : New Review Books, 1971. – Vol. V. – 376 p. ; Vol. VI–VII – 387 p.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016 р.

UDC 016: 94 (477. 1–12)

Oleksandr Dudnik,

Ph. D., Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Alina Kolisnychenko,

Scientific Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Bibliographic sources on the history of South and the East of Ukraine

In the article submitted and analyzed various types of the bibliographic indexes, which could be essential as a source for new researches on the history of South and the East of Ukraine. In particular, special attention is paid to the analysis of thematic, local history, personal and consumer indexes. These include literature, which covers the period from the XVI century – to the present day.

Much attention is paid to the themed indexes, in which represent books and sources about Ukrainian national revolution of 1917–1920, artificial hunger in the 20-th, 30-th and 40-th years of the twentieth century, the repressions, the events of the Second World War in the southern and eastern regions of Ukraine. We analyze the structure, types of documents and literature, considered indexes.

Keywords: bibliographic indexes, bibliographic research, indices literature, the region.

УДК 016: 94 (477. 1–12)

Александр Дудник,

канд. ист. наук,

старш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Алина Колесниченко,

науч. сотрудник Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Библиографические источники по истории Юга и Востока Украины

В статье представлены и проанализированы различные типы библиографических указателей, которые могут быть существенными в качестве источников для новых исследований по истории Юга и Востока Украины. Анализируются тематические, краеведческие, персональные и многоотраслевые указатели, которые включают литературу с XVI века – до наших дней. Много внимания уделено тематическим указателям, в которых представлена литература и источники об украинской национальной революции 1917–1920 гг., голодоморах 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 гг., репрессиях, событиях Второй мировой войны в южных и восточных регионах Украины. Анализируется также структура, виды документов и литературы рассматриваемых указателей.

Ключевые слова: библиографические указатели, библиографические исследования, указатели литературы, регион.